

Ляшчынская В.А.

доктор філалагічных навук

прафесар кафедры беларускай мовы

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

Рэспубліка Беларусь

ТЭКСТАЦЭНТРЫЧНЫ ПРЫНЦЫП НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Паступальнае развіццё грамадства, узрастанне інфармацыйнай складанасці соцыуму, інтэнсіўнасць развіцця зносін людзей у розных напрамках і на розных узроўнях вымагае новых падыходаў да навучання мове. Грамадства не можа задаволіцца той моўнай падрыхтоўкай новага пакалення, якое вывучае мову дзеля вывучэння, дзеля ведаў аб мове, але не можа карыстацца ёю. Як піша А.Я. Міхневіч: «З мноства ўласцівасцей чалавека вылучаецца адна, найбольш істотная – валоданне мовай» [1, с. 175]. А таму задача школы ўвогуле і ўрокаў беларускай мовы ў прыватнасці – выхаванне новага чалавека, усебакова развітай асобы, выхаванне ў вучняў высокай культуры маўлення, без якой немагчыма ўявіць гарманічнага чалавека, які спалучае духоўнае багацце, маральную чысціню і фізічную дасканаласць.

Паколькі задача школьнага курса беларускай мовы – навучыць свабодна карыстацца мовай, то ажыццяўленне гэтага можа быць толькі ў сумяшчэнні вывучэння будовы мовы, яе сістэмы (у сувязі з тым, што школьны курс мовы па-ранейшаму складаецца з асобных раздзелаў, ці пабудаваны амаль у поўнай адпаведнасці з навуковым курсам мовы, што таксама выклікае вялікія пытанні) з дыферэнцыяльным са стылістычнага пункту гледжання выкарыстаннем лексікі, фразеалогіі, граматычных сродкаў, якія рэалізуюцца ў маўленні, а дакладней у тэксце, ці асноўным аб'ектам і сродкам навучання выступае тэкст, у якім рэалізуюцца ўсе моўныя адзінкі.

У адпаведнасці з такім падыходам адным з асноўных паняццяў методыкі навучання беларускай мове ў сучаснай школе з'яўляецца тэкст, усведамленне і асэнсаванне якога дапаможа настаўніку найбольш эфектыўна арганізаваць працу з вучнямі на ўроках, а свядома арганізаванае вывучэнне і выпрацоўка ўменняў і навыкаў аналізу семантычнай і сінтаксічнай структуры тэксту, выдзялення такіх структурных частак тэксту, як абзац, звышфразовае адзінства, ці складанае сінтаксічнае цэлае, розных адзінак мовы адкрывае шырокія магчымасці для ўдасканалення маўленчай дзейнасці вучняў, дазваляе ім асэнсаваць функцыянальныя магчымасці ўсіх адзінак роднай мовы, іх

арганічную ўзаема сувязь і ўзаемадзеянне, дапамагае развіваць уменні і навыкі складаць тэксты і цэласна аналізаваць навуковыя і мастацкія тэксты.

Разам з тым тэкст на ўроках беларускай мовы з'яўляецца не толькі аб'ектам назірання і аналізу, але і вынікам маўленчай творчасці вучняў, што дазваляе, з аднаго боку, спалучыць структурны падыход да вывучэння мовы і функцыянальны аспект да выкарыстання моўных адзінак розных узроўняў, з другога боку, служыць узорам для тэкстатворчасці вучняў, для выпрацоўкі правілаў і патрабаванняў пабудовы тэкстаў паводле розных паказчыкаў, а таксама ілюстрацыяй таго адметнага, спецыфічнага, што характэрна кожнаму тэксту як прадукту пэўнага чалавека, у сувязі з тым, што «тэкст з'яўляецца цэнтрам арганізаванага, упарадкаванага, запраграмаванага і таго выпадковага, незапраграмаванага, якое ўрываецца і ўзнікае ў працэсе яго стварэння» [2, с. 4].

Асноўнае месца ў навучанні мове ў такім разе павінны займаць пытанні семантыкі тэксту, стылістыкі тэксту, вызначэння месца і ролі адбору моўных адзінак пры тэкстаўтварэнні. Такі падыход да навучання беларускай мове ў школе стаў магчымым дзякуючы, па-першае, развіццю навукі аб мове, па-другое, патрэбам і заказу грамадства школе ўвогуле і навучанню мове (і нават мовам) у прыватнасці.

Абмежаванае выкарыстанне тэкстаў у падручніках, на ўроках у школе ў пэўнай ступені абумоўлена тым, што амаль да апошняга часу тэкст не быў у лінгвістыцы прадметам самастойнага вывучэння, якім ён быў, напрыклад, у такіх сумежных з лінгвістыкай навук, як рыторыка, літаратуразнаўства. Разам з тым веды аб сістэме мовы, аб значэннях, структуры і функцыях моўных адзінак навука аб мове традыцыйна атрымлівае ў выніку аналізу тэксту. У апошні час распрацоўка функцыянальнага падыходу да мовы, фарміраванне агульнай тэорыі камунікацыі і тэорыі маўленчай дзейнасці, якія выдзяляюць прагматычны аспект выкарыстання моўных сродкаў, развіццё практыкі інфармацыйнай перапрацоўкі тэксту, асабліва яго пераклад, спрыялі таму, што тэкст аказаўся ў цэнтры ўвагі лінгвістаў.

Сучасная лінгвістыка ўсё больш і больш адыходзіць ад сістэмнага вывучэння мовы, ад мовы як замкнутага сістэмы (праўда, дзякуючы таму, што ў большасці ўжо вывучаны, даследаваны структура, іерархія, узроўні, адзінкі) да вывучэння мовы ў яе функцыянаванні, да вызначэння маўлення як антыноміі мовы. М.Я. Цікоцкі адзначае: «Маўленне – арганізаваны па законах мовы паслядоўны ланцуг моўных адзінак, які служыць для выражэння пэўнага зместу» [3, с. 6]. Тэкст становіцца прадметам раздзела навукі аб мове – лінгвістыкі тэксту.

Зразумела, што і ў школе, дзе вышэйшым узроўнем авалодання мовай, канечным вынікам і асноўнай мэтай навучання мове з'яўляецца актыўная

маўленчая дзейнасць, тэкст павінен займаць цэнтральнае месца на ўроках беларускай мовы. Сёння выпрацавана няпісанае метадычнае правіла: тэкст выкарыстоўваецца на ўроку як зыходны матэрыял (сродак і аб'ект назірання вучняў за выкарыстаннем пэўнай моўнай адзінкі, моўнага факта ў тэксце, праверкі хатняга задання, тлумачэння новага матэрыялу і інш.) і як заключны (новыя тэксты, але створаныя вучнямі паводле ўзору, тэмы; міні-тэксты і пад.). У такім разе на кожным уроку будуць выпрацоўвацца ўменні і навыкі аналізу гатовага тэксту (дзе?, з якой мэтай?, для каго адрасаваны?, пра што?, якая тэма? і інш.), а не вызначаць адразу яго стылістычную прыналежнасць, як гэта часта назіраецца; па-другое, будзе зададзена тэматычная скіраванасць урока (тэматыка, змест, інфармацыя тэксту); па-трэцяе, будзе ажыццяўляцца паступовае і няўхільнае пашырэнне кола ўменняў і навыкаў складання тэкстаў, выбару моўных адзінак з улікам стылю, жанру і інш. тэксту. І дапамогу настаўніку ў гэтым аказваюць метадычныя рэкамендацыі, распрацоўкі пытанняў тэксту, маўлення ў школьнай практыцы [4; 5; 6].

Яшчэ адной падставай для выкарыстання тэкстаў на ўроках з'яўляецца неабходнасць выхавання і фарміравання навучэнцаў як прадстаўнікоў беларускага народа, жыхароў Беларусі з унікальнай мовай, культурай. Тэкст лічыцца «сапраўдным стыкам лінгвістыкі і культуралогіі, таму што ён належыць мове і з'яўляецца яго найвышэйшым ярусам, у той жа час тэкст ёсць форма існавання культуры» [7, с. 53]. У выніку важным крытэрыем выбару тэксту з'яўляецца яго лінгвакультуралагічная адпаведнасць і скіраванасць. Гэта абумоўлена і звязана з тым, што ў апошнія дзесяцігоддзі асноўнымі накірункамі сучаснай лінгвістыкі з'яўляюцца кагнітыўная лінгвістыка і лінгвакультуралогія, апошні з якіх павінен быць арыентаваны на культурны фактар у мове і на моўны фактар у чалавека. Так, сёння адной з важных задач навучання мове з'яўляецца фарміраванне этнакультурознаўчай кампетэнцыі вучняў, а адным з лінгвадыдактычных прынцыпаў навучання з'яўляецца прынцып апоры на этнакультуру. Уключэнне этнакультурознаўчага кампанента, арыентацыя пры адборы матэрыялаў да заняткаў па беларускай мове на тэксты з этнакультурознаўчай тэматыкай (гісторыя Беларусі, характар, звычкі, традыцыі, асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, прыродныя ўмовы, раслінны і жывёльны свет, месцы і паселішчы і іх найменні, імёны, прозвішчы беларусаў і інш.) спрыяе паспяховаму засваенню моўнага матэрыялу і фарміраванню нацыянальнай свядомасці асобы вучня. Беларусы павінны ведаць, што яны беларусы, выходзяць сябе як беларусаў, ідэнтыфікаваць сябе з беларускай культурай.

Разам з тым, незалежна ад таго, з якой культурай пэўныя вучні сябе ідэнтыфікуюць (з улікам шматнацыянальнага складу насельніцтва рэспублікі, а значыць і вучняў у школе, класе), у працэсе навучання беларускай мове патрэбна ўлічваць этнакультурны фактар, ствараць умовы для пазнання культуры беларускага народа і іншых народаў і выхавання талерантных адносін паміж людзьмі, якія належаць да розных этнасаў, канфесій, рас, але падкрэсліваць культурную адметнасць беларусаў.

Лічыцца, што лінгвакультурнае развіццё асобы назіраецца тады, калі пэўная моўная сістэма пачне разглядацца індывідам – носьбітам іншай моўнай сістэмы – як нешта адметнае ад яго ўласнай не толькі вербальным матэрыялам, але і лінгвакагнітыўнымі характарыстыкамі, абумоўленымі нацыянальна-спецыфічнай сістэмай светаўспрымання і паўусвядомленых ведаў, – сістэмай, у аснове якой ляжаць асацыяцыі, агульнапрынятыя ў асяроддзі носьбітаў дадзенай мовы і культуры. У сувязі з гэтым і з улікам таго, што беларуская мова з'яўляецца асобным прадметам у школах з рускай мовай навучання, важна праз тэксты адпаведнай тэматыкі далучаць вучняў да культурнай спадчыны народа.

Тэксты з'яўляюцца сапраўднымі захавальнікамі культуры кожнага народа. Далучэнне навучэнцаў да культуры адбываецца шляхам прысваення ім «чужых» тэкстаў. Менавіта тэкст захоўвае інфармацыю пра гісторыю, этнаграфію, нацыянальную псіхалогію, нацыянальныя паводзіны, г. зн. пра ўсё, што складае змест культуры.

Вось чаму для настаўніка беларускай мовы галоўным з'яўляецца тое, што ў навучанні мове могуць і павінны выкарыстоўвацца тэксты толькі змястоўныя, здольныя захапіць школьнікаў, абудзіць у іх цікавасць да роднай мовы, да народнай творчасці, да нацыянальнай культуры; тэксты з моўным багаццем, жанрава разнастайныя, высока дасканалыя; тэксты, у якіх змяшчаюцца звесткі пра мінулае і сучаснае жыццё беларусаў, даецца інфармацыя пра розныя бакі дзейнасці іх і да т.п. У якасці адной з крыніц этнакультуралагічных тэкстаў можна параіць кнігу, у якой тэксты сістэматызаваны паводле тэматыкі (Беларусь, беларус; нацыянальныя стравы; святы, звычаі, абрады; рамёствы і промыслы; гарады і вёскі Беларусі; рэкі і азёры Беларусі; запаведныя мясціны; дрэвы зямлі нашай і іх сімволіка; славытыя імёны) і ў якіх вырашаюцца пэўныя арфаграфічныя і пунктуацыйныя задачы.

Такім чынам, можна з упэўненасцю канстатаваць, што адыход ад ведавага прынцыпу навучання да кампетэнтнаснага праз выпрацоўку ўменняў і навыкаў працаваць з тэкстам, складаць тэксты на ўроках беларускай мовы будзе адпавядаць сваёй асноўнай задачы – вучыць маўленчай дзейнасці.

Літаратура

1. Міхневіч А.Я. Номо loquens – чалавек, які гаворыць // Міхневіч А.Я. Выбраныя працы / Агульн. рэд. С.А. Важнік. Мінск : Права і эканоміка, 2006. С. 175–180.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Отв. ред. Г.В. Степанов. М. : Наука, 1981. 139 с.
3. Цікоцкі М.Я. Стылістыка тэксту. Мінск : Беларуская навука, 2002. 223 с.
4. Ляшчынская В.А., Шведава З.У. Методыка арганізацыі працы па развіцці маўлення // Методыка выкладання беларускай мовы. Мінск : РІВШ, 2007. С. 160–183.
5. Ляшчынская В.А. Тэкст на ўроках беларускай мовы. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2008. 64 с.
6. Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы. Маўленне. Мінск : РІВШ, 2009. 168 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 2-е изд., стереотип. М. : Издательский цент «Академия», 2004. 208 с.
8. Буракова М.У., Ляшчынская В.А., Шведава З.У. Сучасная беларуская мова. Арфаграфія і пунктуацыя. Этнакультуралагічныя тэксты. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. 237 с.

Мажара Н.С.

*асистент кафедры української і зарубіжної літератури
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Устінова Л.М.

*учитель української мови та літератури
Вознесенська гімназія «Орієнтир»*

**ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА В КОНТЕКСТІ
ПІДГОТОВКИ ДО ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ
З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Анотація. У статті здійснено аналіз чинних програм зовнішнього незалежного оцінювання з української літератури, окреслено основні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки з цього предмета. Авторами наголошено, що попри відсутність прямої вказівки на детальне вивчення біографічних